

УДК 908 (477.63) (092) «19»

Швидько Г.К.

ПРИРОДНИЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ І ЗАХОПЛЕННЯ ВЧЕНОГО-МІНЕРАЛОГА Л.Л. ІВАНОВА

В статті йде мова про визначного вченого мінералога Катеринославського (Дніпропетровського) гірничого інституту професора Л.Л. Іванова, його внесок у вивчення геології і флори Придніпров'я.

Ключові слова: Л.Л. Іванов, мінералогія, гербарій, мінералогічний музей, інженерна геологія.

В статье идёт речь о выдающемся ученом-минералогЕкатеринославского (Днепропетровского) горного института профессора Л.Л. Иванова, его вклада в изучение геологии и флоры Приднепровья.

Ключевые слова: Л.Л. Иванов, минералогия, гербарий, минералогический музей, инженерная геология.

The article deals with outstanding scientist-minerologist of Katerinoslav (Dnipropetrovsk) Mining Institute professor L.L. Ivanov, and flora of Pridneprovye.

Keywords: L.L. Ivanov, mineralogy, herbary, mineralogical museum, engineering geology.

Однією з видатних постатей в історії нашого краю першої половини ХХ ст. був професор Леонід Лікаріонович Іванов, який залишив помітний слід у розвитку науки і освіти Придніпров'я, входив до плеяди тих діячів, що створювали тут загалом культурне середовище. Майже чотири десятиліття він жив і працював у Катеринославі-Дніпропетровську, мав учнів, свої наукові праці в галузі геології доводив до їх практичного використання.

В даній розвідці розглядається лише один бік діяльності Л.Л. Іванова – його геологічні дослідження, поповнення мінералогічної колекції Катеринославського гірничого інституту, а також вивчення місцевої флори.

Історіографія життя і творчості Л.Л. Іванова на сьогодні досить скупа, хоча його ім'я зустрічається у всіх нарисах з історії Дніпропетровського гірничого інституту (нині: Національного гірничого університету) та в колективній монографії «Історія і сучасність Національного гірничого університету. 1899-2009», виданій до 110-ї річниці від часу заснування навчального закладу [5]. Характеристику наукової і педагогічної діяльності Л.Л. Іванова знаходимо в розлогій статті М.М. Карлова «Геологічні науки в Катеринославському Вищому гірничому училищі» [6], котру радше можна назвати своєрідними мемуарами, бо автор був учнем Л.Л. Іванова і наситив статтю особистими враженнями від Іванова-лектора. Із дослідницьких статей, базованих виключно на архівних і почасти опублікованих джерелах та на його опублікованих працях мусимо назвати лише три наших статті в часопису

«Бористен» [7] і в двотомному об'ємному виданні «Моє Придніпров'я. Календар пам'ятних дат на 2012 рік» [9].

В Архіві Національного гірничого університету збереглася справа Л.Л. Іванова як штатного співробітника вищого навчального закладу, що утримує в собі різноманітні документи – від формуляра (у видозміненому вигляді цей діловий документ називається «Особовий листок по обліку кадрів») до копій телеграм про відрядження і витягів з наказів. У дослідженні використані також нечисленні опубліковані спогади про вченого і педагога Л.Л. Іванова. Природно, що в якості історичних джерел виступають і опубліковані праці вченого.

На основі власноручно заповненої «Анкети» (у радянський час прийшла на зміну канцелярському «Формуляру» співробітника), а також «Життєпису» (у перші роки радянської влади цей документ викладачі називали Curriculum vitae, а пізніше – «Автобіографія») біографія Леоніда Лікаріоновича Іванова до його зарахування у штат професорсько-викладацького складу Катеринославського Вищого гірничого училища виглядає таким чином. Він народився 15 (28) квітня 1877 року в м. Осі Пермської губернії у сім'ї дрібного чиновника, рано залишився без батька, після смерті якого з матір'ю переїхав до Пермі, де вони вдвох і жили на вдовину пенсію. Там же він навчався у класичній гімназії на казенний кошт як відмінник. Гімназію Л.Л. Іванов закінчив з золотою медаллю, що відкривало йому дорогу до вищої освіти.

У 1897 р. Л.Л. Іванов вступив на природниче відділення фізико-математичного факультету Харківського університету. Чим був обґрунтований вибір саме цього далекого від Пермі університету вияснити не вдалося. Проте вже наступного навчального року він перевівся на аналогічний факультет і відділення Московського університету. Одним із його вчителів там став професор (незабаром – академік) Володимир Іванович Вернадський, який тоді керував лабораторією кристалографії та мінералогії. Кошти на навчання заробляв репетиторством, а також тим, що на літніх вакаціях разом зі співробітниками керованої В.І. Вернадським лабораторії виконував літні (польові) геологічні роботи. В «Автобіографії» 1939 р. Леонід Лікаріонович писав: «В 1902 р. отримав залік 8-ми семестрів і був залишений при Мінералогічному кабінеті університету в якості виконуючого обов'язки хранителя музею. Екзаменів не здавав через страйки. В наступному 1903 році після здачі державного іспиту з дипломом I ступеня фізико-математичним факультетом Московського університету був обраний на посаду позаштатного асистента при кафедрі мінералогії, де проводив практичні заняття зі студентами по кристалографії і завідував мінералогічним музеєм» [1, арк. 225]. Очевидно, що молодий дослідник виправдовував надії свого вчителя, бо вже у тому ж році він отримав місячне відрядження до Відня, де відбувався Міжнародний геологічний конгрес.

У 1905 р. доля привела Л.Л. Іванова до Києва, бо він був обраний позаштатним старшим лаборантом при кафедрі мінералогії та геохімії хімічного відділення політехнічного інституту. Завідуючи мінералогічним

музеєм в інституті та проводячи практичні заняття зі студентами, за сумісництвом він читав лекції на Вищих жіночих курсах Жекуліної та на громадських засадах – в Київській народній аудиторії.

Весною 1908 р. Л.Л. Іванов у Московському університеті здав магістерський іспит з мінералогії та геогнозії. А вже восени того ж року взяв участь у Всеросійському конкурсі на заміщення штатних посад, і Радою Катеринославського Вищого гірничого училища був обраний викладачем кафедри мінералогії. У липні 1908 р. Міністерство Торгівлі і Промисловості, у підпорядкуванні якого тоді знаходилося КВГУ, дало згоду «на затвердження старшого позаштатного лаборанта Київського Політехнічного інституту ім. Олександра II колезького асесора Л.Л. Іванова викладачем КВГУ по кафедрі мінералогії з 1 вересня цього року» [1, арк. 35]. У цьому навчальному закладі він працював до кінця свого життя у 1946 р. 16 грудня 1908 р. він прийняв від Й.І. Танатара завідування Мінералогічним кабінетом. Цікаво зауважити, що навчальну дисципліну мінералогію він прийняв від також учня В.І. Вернадського професора А.В. Лаврського, який тоді переїхав до Томська, де працював у технологічному інституті. Можливо, саме він рекомендував Раді КВГУ обрати Л.Л. Іванова на посаду штатного викладача КВГУ. В особовій справі Л.Л. Іванова є завірене свідоцтво про те, що 9 вересня 1909 р. на фізико-математичному факультеті Московського університету він успішно пройшов «випробування на ступінь магістра мінералогії і геогнозії» [1, арк. 56]. Зауважимо, що відразу по обранню Л.Л. Іванова викладачем КВГУ, він виконував обов'язки завідувача кафедри мінералогії, кристалографії і петрографії, а в 1912 р. був обраний на цю посаду по конкурсу вже в якості професора.

Хоча для викладачів вищих навчальних закладів тих часів це й не було рідкісним явищем, однак зазначимо, що Л.Л. Іванов добре знав німецьку, французьку та англійську мови, що дозволяло йому користуватися іноземною літературою та ефективно використовувати зарубіжні наукові відрядження.

Рада КВГУ вже у перший рік його роботи надає Л.Л. Іванову на два літні місяці відрядження до Німеччини «для детального ознайомлення з деякими родовищами, постановкою викладання і музейної справи в гірничих школах Герца і Саксонії» [1, арк. 226]. Незабаром він побував у науковому, також двомісячному, відрядженні в Швейцарії, а взимку 1909-1910 рр. – на 3'їзді природознавців та лікарів у Москві.

Документи, які знаходяться в архівній справі Л.Л. Іванова, а також його опубліковані праці дають підстави стверджувати, що він за своє життя досліджував 5 географічних районів: Кавказ, Нову Землю, Волинь, Донбас і Катеринославщину-Дніпропетровщину. Літо 1912 р. він провів в експедиції Новоземельного Гірничопромислового Товариства на Новій Землі в Льодовитому океані. В одному з листів до професора Я.І. Грдини Л.Л. Іванов говорить, що ця експедиція виявилася для нього дуже важкою, чи навіть небезпечною, через тамтешній клімат, шкідливий для його здоров'я (він все життя був людиною дуже хворобливою) [1, арк. 74]. Наукова стаття про цю експедицію під назвою «На Новой Земле» була ним опублікована в часописі

«Природа» (1913 р., № 1). А наступного року Російською Академією Наук вчений був відряджений для мінералогічних досліджень в Волинську губернію. Між іншим, цей район дослідження вже не був на той час для нього новим. Серед ранніх опублікованих праць вченого під датою 1910 р. знаходимо статтю «Некоторые минералы и породы окрестностей Житомира». Та й значно пізніше (у 1926 р.) він мав наукове відрядження на Житомирщину, а влітку 1932 р. працював у якості мінералога в розвідувальній пошуковій партії на Волині. В «Трудах общества исследователей Волыни» у 1911, 1912, 1913 рр. публікувалися його нариси під загальною назвою «К минералогии Волыни».

На Кавказі Л.Л. Іванов проводив зі студентами геологічні екскурсії (практики), вперше – 1914 р., наслідком чого була опублікована ним в «Известиях Академии Наук» (1916 р.) стаття «Кальцит, кварц и пироклорид с Кавказа».

Серед перших опублікованих праць Л.Л. Іванова по геології Донбасу була стаття «По Бахмутским соляным копиям» (1915 р.). В розлогій (на 7 стор.) «Автобіографії», написаній у червні 1939 р., професор вважав за необхідне зазначити стосовно вказаного регіону такі факти: а) влітку 1926 р. обстежував район нефелінових порід Маріупольського округу, а восени з доповіддю на цю тему виступив на 2-му Всесоюзному геологічному з'їзді в Харкові; б) весною 1928 р. за завданням Наркомату хімвугілля в Маріупольському районі брав проби нефелінових порід з метою вивчення можливості їх використання у виробництві скла, а влітку працював геологом-консультантом при дослідженні лінії залізниці Саратов-Міллеров; в) влітку 1929 р. був консультантом в Дослідному бюро Маріупольського державного силікатного тресту та Московського інституту прикладної мінералогії, співробітники якого працювали на Маріупольщині «по слюде» [1, арк. 228].

Проте основна робота професора Л.Л. Іванова була зосереджена на геологічному дослідженні Катеринославщини-Дніпропетровщини. Він зробив великий внесок у розвиток практичної інженерної геології нашого краю. Восени 1913 р. на запрошення Управління спорудження залізниці Мерефа-Херсон Л.Л. Іванов досліджував місце проектного побіля Катеринослава тунелю між майбутніми станцією Лоцманська й роз'їздом Зустрічний та мостів цієї дороги через ріки Дніпро і Мокра Сура. Враховуючи важливість результатів досліджень незабаром він опублікував окремими брошурами (та в журналі «Южный инженер») в місцевих друкарнях С. Барановського й І. Когана праці: «Геологический профиль по линии проектируемого близ г. Екатеринослава тоннеля на 3 участке ж.-д. линии Мерефа-Херсон» (1914 р.); «Геологическое строение ложа р. Днепра в месте перехода его железнодорожной линией Мерефа-Херсон» (1914 р.); «Геологическое строение ложа р. Мокрой Суры в месте перехода её ж.-д. линией Мерефа-Херсон» (1915 р.).

Один з численних учнів Л.Л. Іванова пише про практичне значення названих досліджень так: «На основі даних Л.Л. Іванова про будову товщі четвертинних відкладень на вододільному плато, перерізаному

Катеринославським залізничним тунелем, В.Д. Ласкарьов пізніше виділив два горизонти копалин, або прихованих гумусових ґрунтів чорноземного типу в товщі українського лесу.

Слід також зауважити, що Іванов у своєму описанні результатів геологічних досліджень траси згаданого тунелю попереджав будівельників про небезпеку виникнення оповзня в балці Тунельній при влаштуванні північної передпортальної виїмки» [6, с. 72]. Професор Л.Л. Іванов з цього приводу зазначав: «Це, на мій погляд, найбільш слабе місце тунелю, оскільки вся товща дилувіальних суглинків, просякнутих в своїй нижній частині водою, може легко сковзати по також просякнутій водою рівній і слизькій поверхні різноманітних глин, утворюючи могутні оповзні, яким сприяє ще й здатність лесу сколюватися вертикальними стінами» [3, с. 5]. Невтішний прогноз вченого справдився відразу після відкриття руху по Мерефо-Херсонській залізниці (тоді на схилі північної перед портальної виїмки тунелю трапився оповзень, ліквідація наслідків якого забрала багато зусиль).

Л.Л. Іванов був визнаним спеціалістом по оповзням, про що говорить хоча б факт його запрошення у 1916 р. до Києва для участі в роботі технічної комісії по боротьбі з оповзнями [1, арк. 227]. Вже в радянські часи (у 1922-29 рр.) в ролі консультанта він входив до технічної комісії при Управлінні Мерефо-Херсонської залізниці з питань консервації і оповзнів тунелю, а потім – водопостачання до закінчення будівництва залізниці. Але, мабуть, темпи соціалістичного будівництва мало залежали від попереджень вчених про небезпеку. Тунель і сьогодні, звичайно, існує, а оповзень на ділянці між роз'їздом Зустрічний і тунелем (на масиві Тополя) реально нагадав жителям про себе в середині 90-х років минулого століття, коли зникли з лиця землі багатоповерховий будинок, дитячий садочок та автогаражі.

Побіжно зауважимо, що Л.Л. Іванов багато часу віддавав просвітницькій роботі. Так, у 1911 р. на громадських засадах він читав лекції по мінералогії на літніх курсах вчителів Катеринославської губернії, а взимку 1912 р. – лекції по геології в Народній аудиторії ім. Караваєва в Катеринославі. Влітку 1916 р. читав лекції з мінералогії та геології на короткотермінових курсах підготовки «робітників трудової школи» [1, арк. 227].

З 1913 р. Леонід Лікаріонович був у складі організаційної групи по створенню в Катеринославі Вищих Жіночих Курсів, а коли вони у 1916 р. були відкриті, читав там курс мінералогії. Коли ж Курси фактично були перетворені на Університет (1918 р.), працював там професором, як і в Інституті Народної Освіти, що виник внаслідок реорганізації університету.

З встановленням Радянської влади і відновленням у 1920 р. Гірничого інституту Л.Л. Іванов, крім власне науково-педагогічної роботи, читав курс лекцій по мінералогії в Народному університеті ім. Караваєва та по геології в різних робітничих клубах, а пізніше – на Вищих інженерних курсах при Гірничому інституті.

Коли у 1922 р. при Катеринославському гірничому інституті була створена науково-дослідна кафедра геології, професор Л.Л. Іванов став керівником секції мінералогії. За програмою Катеринославського Відділення

Українського Геологічного Комітету на 1922 р. передбачалися геологічні роботи в Донецькому і Криворізькому басейнах. На засіданні Російського Геологічного Комітету (він тоді конфліктував з Українським Геолкомом з приводу права на геологічні дослідження в названих районах) 22 березня 1922 р. без ускладнення було затверджено лише план геологічних досліджень графітових родовищ на півночі Кривбасу та план попереднього ознайомлення з марганцевим родовищем, що за два місяці мав виконати професор Л.Л. Іванов [4, с. 72]. Наприкінці 1924 р. він був відряджений до Харкова на З'їзд по вивченню продуктивних сил України, де виступив з доповіддю про радіоактивні мінерали України.

Одним із показників визнання Л.Л. Іванова як вченого, була його участь у 1927 р. в роботі I Всесоюзного з'їзду мінералогів, що проходив у Ленінграді під керівництвом академіка О.П. Карпінського. До Президії з'їзду поруч з академіками В.І. Вернадським, Ф.Ю. Левінсон-Лессінгом, М.С. Курнаковим входив також і професор Л.Л. Іванов. З окремою доповіддю він не виступав, а, як і більшість учасників З'їзду, брав участь у обговоренні піднятих у деяких доповідях питань. В інформаційній брошурі про З'їзд зазначено, що Іванов виступав у обговоренні доповіді академіка О.Є. Ферсмана «Мінералогія Союзу і сусідніх держав» та ленінградського вченого В.В. Черних «Про фізико-хімічні дослідження груп бруситу, піроауриту, хлориту і змієвіка».

Л.Л. Іванов був членом Російського мінералогічного товариства в Ленінграді, Геологічного інституту в Києві, Німецького мінералогічного товариства в Берліні (з 1911 р.). В архівній справі збереглася цікава довідка від червня 1931 р., видана керівництвом Гірничого інституту Л.Л. Іванову в тому, що «він перебував і перебуває членом Німецької мінералогічної громади в Берліні і що йому потрібно для зв'язку з Західно-Європейською наукою продовжити перебування в громаді, та треба перевести членських внесків до громади 10 марок» [1, док. 174].

Незважаючи на поганий стан здоров'я, Л.Л. Іванов вів активну наукову, педагогічну та громадську роботу. В 20-ті – на початку 30-х років був головою Каси взаємодопомоги місцевому Гірничому інституту, членом різних товариств, був головою ревізійної комісії Будинку Вчених, у 1928-30 рр. навіть був членом Дніпропетровської міської ради.

Не можна обійти увагою і такий факт. В «Особовому листку по обліку кадрів», складеному восени 1932 р., у графі про знання мов («читает и может объясняться») зазначено: «украинский». А в «Характеристиці» 1937 р. написано: «При проведении украинизации проф. Иванов один из первых перешел на чтение курса минералогии и кристаллографии на украинском языке» [1, арк. 201].

Однією із важливих справ, яким Л.Л. Іванов надавав великої ваги, була робота із студентами. У 1922 р. Л.Л. Іванов організував у Гірничому інституті студентський геолого-мінералогічний гурток, а у 1936 р. організував та став завідувати геолого-мінералогічним музеєм Дніпропетровського гірничого інституту, що зазначено і в його «Автобіографії» 1939 р. Вже згаданий його

учень М.М. Карлов пише, що Л.Л. Іванов був поборником і популяризатором поширення геолого-мінералогічних знань серед широких мас населення, що він створив «першокласний мінералогічний музей, в якому надзвичайно вміло і ефектно експонувалися прекрасні зразки різних мінералів, муляжі великих рідкісних самородків золота і платини, уральські самоцвіти, глиба полірованого малахіту, велетенські кристали гірського кришталю, крупні, неймовірно красиві жеоди з друзами фіолетового аметисту та багато інших цінних музейних зразків. Відвідування цього музею завжди залишало глибоке враження навіть у осіб, абсолютно незнайомих з мінералогією, і сприяло пробудженню інтересу до цієї науки у студентів» [6, с. 73].

У спогадах професора Дніпропетровського державного (нині – національного) університету Олександра Люціановича Бельгарда, який два роки був студентом Гірничого інституту, а потім перейшов на біологічний факультет університету, знаходимо відомості, що професор Л.Л. Іванов знайшов і запросив до Гірничого інституту в якості лаборанта по мінералогії унікальну особистість – Івана Маркіяновича Безнаритного.

Це була людина, яка не закінчила навіть початкової школи, але мала надзвичайні природні здібності і знання мінералогічного багатства країни, так що часто студенти напередодні іспитів бігали до нього за консультаціями. Щодо І.М. Безнаритного існує переказ, у свій час записаний письменником, кандидатом технічних наук І.М. Шаповалом з уст колишнього студента КГІ О.Л. Бельгарда (який сам пізніше про це написав у спогадах), як завдяки кмітливості лаборанта була розкрита таємниця виготовлення шліфів, яку зберігали в секреті спеціалісти німецьких університетів. Запрошений в КГІ німецький майстер під час роботи закривався в лабораторії, аби ніхто не вивідав таємницю. О.Л. Бельгард згадує: «Для того, щоб розкрити таємницю виготовлення препаратів, Іван Маркіянович попередньо нагледів одну з шаф, що стояли в лабораторії, де працював іноземний спеціаліст, і в стінці шафи зробив оглядовий отвір. Рано вранці до початку роботи майстра Іван Маркіянович влаштувався в пристосованому ним спостережному пункті, а потім, коли розпочався процес виготовлення, Безнаритний уважно стежив за всією процедурою виготовлення шліфів. Таємниця була вивідана у іноземного майстра і шліфи «фірми» І.М. Безнаритного за якістю не поступалися закордонному виробництву» [2, с. 19].

Разом зі своїм унікумом-лаборантом Л.Л. Іванов зумів перетворити мінералогію, і так цікаву науку і навчальну дисципліну, у захоплююче заняття для студентів, у загадковий світ мінералів для екскурсантів музею.

За свідченнями колишніх студентів, Л.Л. Іванов читав лекції завжди живо і захоплююче, супроводжуючи їх зразками мінералів, таблиць, карт та інших посібників. Були прекрасно організовані практичні заняття по кристалографії і мінералогії, внаслідок чого ці сухі дисципліни засвоювалися студентами легко і непомітно, а на іспитах більшість з них показувала відмінне знання предмета [6, с. 73].

Професор Л.Л. Іванов захоплювався також дослідженням природи місцевого краю. На відміну від мінералогії, для нього це було просто душевною

потребою сентиментальної до природи людини. Професор О.Л. Бельгард у своїх мемуарах пише: «Моя дружба з Л.Л. Івановим була зцементована ще й нашими спільними інтересами у справі пізнання рослинного світу.

Поряд з мінералогією професор Іванов пристрасно любив рослини, здійснюючи екскурсії та гербаризуючи в околицях міста Дніпропетровська. Навіть на території маленького дворику Гірничого інституту йому вдалося виявити рідкісну для Дніпропетровська напередодні Великої Вітчизняної війни адвентивну (привнесену) рослину – амброзію полинолисту. Нині цей шкідливий бур'ян набув значного поширення, а в ту пору це було рідкісним явищем.

Прагнучи розширити свій ботанічний кругозір, Леонід Лікаріонович часто бував у гостях в університетському гербарії. Тут відбувалося визначення і уточнення останніх зібрань рослин, тут відбувалися задушевні бесіди стосовно перш за все біології та географії рослинного світу. Леонід Лікаріонович любив музику: він часто насолоджувався наш слух, граючи на скрипці під час студентських концертів» [2, с. 20].

Цей же факт захоплення Л.Л. Іванова зазначає і його учень М.М. Карлов: «Проф. Л.Л. Іванов був великим знавцем ботаніки і зібрав значний гербарій місцевої флори, пізніше подарований ним Катеринославському Вищому інституту народної освіти, але його ботанічні спостереження не були опубліковані» [6, с. 73]. Отже, для дослідника історії місцевого краю тут є поле діяльності, аби в'ясувати, що сталося з його колекцією рослин і чи збереглися десь його рукописні «ботанічні спостереження».

Переживши трагічні окупаційні часи у 1941-1943 рр., Л.Л. Іванов тяжко захворів і помер 30 червня 1946 р.

Бібліографічні посилання:

1. Архів Національного гірничого університету. – Оп. 1. – Спр. 1332. Леонід Лікаріонович Іванов.
2. Бельгард, А.Л. Методические указания к изучению курса «Введение в специальность» (у истоков Днепропетровского государственного университета) [Текст] / А.Л. Бельгард. – Дн-ськ: ДГУ, 1980. – 53 с.
3. Іванов, Л.Л. Геологический профиль по линии проектируемого близ г. Екатеринослава тоннеля на 3 участке железнодорожной линии Мерефа-Херсон [Текст] / Л.Л. Іванов. – Катеринослав, 1914. – 15 с.
4. Протоколы заседаний Российского Геологического комитета // Известия Геологического комитета, 1922. – Л., 1926. – Т. 41. – № 6–9. – Разная пагинация.
5. Історія і сучасність Національного гірничого університету (1899–2009 рр.) [Текст] : Монографія / За ред. проф. Г.К. Швидько. – Дн-ськ: НГУ, Ліра, 2009. – 504 с.
6. Карлов, Н.Н. Геологические науки в Екатеринославском Высшем горном училище [Текст] / Н.Н. Карлов // Геологи высших учебных заведений Южной России. Очерки по истории геологических знаний. – М. : Наука, 1972. – Вып. 15. – С. 62–81.
7. Швидько, Г.К. Дослідник природи Придніпров'я Леонід Лікаріонович Іванов [Текст] / Г.К. Швидько // Бористен. – 2006. – № 8. – С. 22–24.
8. Швидько, Г.К. Один із плеяди вдатних вчених Катеринослава першої половини ХХ ст. [Текст] / Г.К. Швидько // Моє Придніпров'я. Календар пам'ятних дат

Дніпропетровської області на 2007 рік. Бібліографічне видання / Упоряд. І. Голуб. – Дн-ськ: ДОУНБ, 2006. – С. 51–55.

9. Швидько, Г.К. Учень академіка В.І. Вернадського у спогадах учнів і сучасників [Текст] / Г.К. Швидько // Моє Придніпров'я. Календар пам'ятних дат Дніпропетровської області на 2012 рік. I півріччя: Бібліографічне видання / Упоряд. І. Голуб. – Дн-ськ: ДОУНБ, 2011. – С. 122–125.

Надійшла до редколегії 15.05.2012 р.